

Статті

Уляна МОВНА

ПРОДУКТИ БДЖІЛЬНИЦТВА В РОДИННО-ОБРЯДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНЦІВ ЧЕРКАЩИНИ

Ulyana MOVNA. Products of Bee-Keeping in Practice of Familial Ritualism by Ukrainians of Cherkasy Region.

Продукти бджільництва зазвичай широко фігурують у традиційному ритуальному наповненні сфери родинних свят та урочистостей українців різних етнографічних районів, представленої обрядами життєвого циклу людини (родильними, весільними та похоронними). Як засвідчують матеріали сучасних польових пошукувань з теренів Черкащини, на яких здебільшого базуватиметься наша стаття, висловлене твердження (принаймні щодо весільних та похоронних ритуалів, що розглядатимуться) однозначно проектується на окреслений локус Середньої Наддніпряни. Багатівікова слов'янська традиція ритуального використання меду, засвідчена середньовічними писемними джерелами ("Книга дорогоцінних скарбів" ібн-Даста X ст., "Повість минулих літ" XI-XII ст., "Питання Кирика" XII ст., "Слово Христюбця" XIV ст., "Домострой" XVI ст.), збереглася у царині сімейної звичаєвості до кін. XIX – першої пол. XX ст (у розгорнутій формі обрядового побутування, а в редукованій і почасті модифікованій – і нині). Мед як поширений ритуальний символ в обрядах "переходу" володів цілим спектром значень залежно від кінцевого призначення здійснюваного за його участю ритуалу. Аналогічно в родинних обрядових практиках українців краю знайшла свій вияв й символічна роль воску. Споконвіку вогонь воскової свічки був первісним знаком життєдайної і цілющої енергії сонця. У процесі утвердження християнських світовидчих цінностей віск набув нової конотації – офіри християнському Творцеві. Тому у цьому ракурсі особливо рельєфно виявлялася ритуальна роль воску як символу світла, спроможного протистояти темним силам зла, та благословенного Богом творіння.

Мед як ритуальний символ весілля на території Черкащини у першій пол. XX ст. мав досить вузьку сферу обрядового застосування, зустрічаючись спорадично на Канівщині й фігуруючи головню під час церемонії зустрічі батьками молодих після отримання церковного благословення. До батьків, що на хатньому порозі зустрічали дітей хлібом-сіллю, підходив староста і по черзі частував молодят ложкою меду (с. Озеріще) або по ложечці меду їм клали до рота самі батьки (с. Лука). У с. Келеберда звичану пару виглядали батьки: мати – з іконою та хлібом-сіллю, а батько – з медом. Частування супроводжувалося виголошенням відповідного вербального кліше – побажання солодкого подружнього життя. Прилюдне обрядове годування пошлюблених хлібом (символом життя) і медом (символом солодкості і плідності), що відбувалося на порозі перед хатою у присутності численних гостей, ритуально закріплюючи набуття ними нових соціальних ролей та зв'язків, у плані парадигматики сприймалося як наділення долею.

Мед був присутній і на весільній гостині, але в основному лише тоді, коли вона відбувалася в оселі пасічника (с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Яблунів, Ковалі Канівського р-ну). На столі перед учасниками застілля стояли тарілочки з медом. У цій ситуації активізувалася семантика меду як ритуального еквівалента солодкого і щасливого подружнього життя, фертильності молодят та набуття ними і їх родичами нових ролевих функцій та щаблів своєї свята.

Мед подекуди фігурував в ході обрядових дій, здійснюваних на окресленій території на третій день весілля ("циганщина"). Цього дня кожен, хто гуляв на весіллі, мав принести до батьків молодого "снідять молодим". У випадку, коли скупі господарі нічого не принесли молодим, гості, переодягнені "циганями", заходили до них у хату і збирали "данину", зокрема з пасічників – у вигляді меду (с. Леплява), "солодячи" подальше подружнє життя молодят.

У контексті весільної обрядовості українців Черкащини воскова свічка вперше з'являється на дівич-вечорі, який відбувався суботнім вечором спочатку у молоді. На дівич-вечір приходив молодий з боярами та світилкою (сестрою чи іншою близькою родичкою). При вході у хату світилка запалювала прикрашену квітами свічку. Наречений, увійшовши всередину, разом з боярами і сві-

тилкою, що тримала свічку, сідав за стіл. У цей час відбувався пісенний діалог дружок та світилки. *Дружки*: “Світилочко-чорнобривочко, / Не стій за плечима, / Не світи очима. / Та засвіти свічечками / Перед нами, дружечками”. *Світилка*: “Я не стою за плечима, / Не світю очима, / Засвітила свічечками / Перед вами, дружечками”¹ (с. Шевченкове Звенигородського р-ну). Другу свічку світилка запалювала, коли на посаді з’являлася молода. Свічки горіли весь час, поки молоді сиділи за столом. Згодом ці свічки світилка приносила з собою на дівич-вечір до молодого, куди наречена приходила з дружками, завершивши власний (с. Яблунів, Гамарня, Межиріч Канівського р-ну).

Свічки також брали з собою до церкви, де в неділю проходило вінчання. Перед урочистою церемонією священник благословив молодят і подавав їм по свічці, яку вони триматимуть упродовж всього чину (с. Сахнівка, Деренківець, Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Леплява, Келеберда, Попівка, Горобіївка, Таганча, Яблунів, Полствин, Михайлівка, Межиріч, Гамарня Канівського р-ну). Під час вінчання горіли свічки, а світилки стерегли, щоб вони не погасли. Згасла свічка у когось з молодих вважалась лихою прикметою, що віщувала передчасну смерть (с. Попівка). Після завершення шлюбного обряду священник задував свічки і віддавав їх повинчаній парі.

Як невід’ємний атрибут весільного ритуалу свічка фігурувала і на етапі формування “поїзда” молодого, що вирушав по молоду. Опис традиційного весілля серед. ХІХ ст., що відбувалося у с. Стеблові (тепер Корсунь-Шевченківського р-ну), з вкрапленням відомостей про наявність весільного букету із встановленою у ньому свічкою в контексті подій, що наставали за шлюбним єднанням молодят, залишив нам місцевий священник С.Левицький. До хати молодого сходилася його рідня – бояри та світилки, що після обіду починали виряджати молодого в дорогу. Старша світилка сідала на покуті з запаленою свічкою, прикріпленою на шаблі, обв’язаною хусткою, з букетом квітів, а потім брала її з собою, вирушаючи в дім молоді². Тут функція світилкино-

го букету виразно апотропеїчна, він слугував для весільного “поїзда” оберегом від можливих підступів зловорожих сил.

Прикрашена свічка відома на досліджуваній території під різними назвами: “світільник” (сс. Виграїв, Деренківець, Квітки, Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Горобіївка, Мельники, Межиріч, Гамарня, Лука Канівського р-ну), “букет” (сс. Попівка, Таганча, Межиріч, Гамарня Канівського р-ну), “пучок” (сс. Межиріч, Гамарня Канівського р-ну), “гільце” (с. Таганча Канівського р-ну). Різнилися деталями і зовнішні атрибути весільного “світільника” – обов’язковими були наявність однієї (або кількох) свічок, взимку букету сухих квітів (любисток, м’ята, чорнобривці, чебрець, васильки, ласкавець, тоя), а влітку – свіжих квітів та колосків пшениці чи жита. Подекуди фігурував і дерев’яний хрестик (сс. Виграїв, Карашин, Попівка, Горобіївка, Яблунів, Лука); окрім того у с. Мельники додавали цілушку хліба, у с. Деренківець свічки замотували у хустку, а у с. Таганча ставили у букет з калини та колосся три свічки, зв’язані червоною ниткою, що утворювали “троїцу”.

У багатьох селах досліджуваного регіону (сс. Леплява, Горобіївка, Яблунів Канівського р-ну, сс. Виграїв, Кірове, Сахнівка, Бровахи, Шендерівка, Пішки, Гарбузин, Листвина, Кичинці, Сухини, Яблунівка Корсунь-Шевченківського р-ну) напр. ХІХ – першої пол. ХХ ст. важливою обрядовою дією було злучування свічок представниками обох родів, яке відбувалося на порозі хати молоді. Тут здебільшого зустрічалися свахи молоді і молодого (рідше участь в обряді брали світилка чи неодружений брат молоді), які ступовали дві незапалені свічки, з яких формувался “світільник” із спільними свічками, прикрашений сухими квітами, колосками збіжжя, з дерев’яним хрестиком, а подекуди цілушкою хліба та хусткою. Попри загалом однорідну структуру обряду, в деяких селах спостерігалися локальні відмінності в окремих обрядових чинностях. Так, у с. Кірове свахи цілувалися тричі навхрест, обмінювалися шишками і з’єднували свічки: у свахи від молодого свічка пряма, а від молоді – внизу загнута. У с. Лука свічка молодого мала каблучку з воску, у яку встановлювали свічку молоді. При тому у першому селі кожна зі свях намагалася, щоб її свічка була вищою (“чия свічка зверху, той буде головою сім’ї”), а в другому, навпаки, стерег-

¹Ошуркевич О. До джерел: Народознавчі статті, розвідки, тексти.– Луцьк, 2008.– С. 62.

²Описание свадьбы и свадебных обрядов украинских малороссиян (в Богуславщине) (Сост. св. с. Стеблева С.Левицким, 1845) // НТЕ.– 1972.– № 2.– С. 91.

ли, щоб свічка молодої не була вища від свічки молодого (“щоб мама татом не командувала”). У с. Гарбузин свічки з’єднували й ставили у “світільник” на одному рівні, що передбачало злагоду та рівноправність подружжя. У с. Яблунівка сваха встромляла свою свічку у “світільник” так, аби не розірвати петлі, яка була на свічці світільника. У с. Пішки обряд з’єднання свічок відбувався на порозі хати молодого, коли він привозив наречену. Під час стулювання свічок свахи співали: “Ой, приступи, сванечко до мене / Єсть у тебе світільник і у мене / Та стулимо свічечки до купи / Щоб не було (ім’я) розлуки”. Свахи молодого вимовляли його ім’я, а свашки молодої її³. З’єднання свічок обох родів на хатньому порозі молодої здавна відоме у весільному обряді мешканців різних етнографічних районів України⁴.

У семантичному полі ритуалу злучення свічок виразно простежується архаїчна оберегова, люстраційна функція вогню, покликаною захистити молодих, перешкодивши злим силам негативно вплинути на їх подружнє життя, виключивши розлуку та зраду. Воскова свічка – символ світла, світлоносного начала, катартична сила вогню якої настільки велика, що перебиває злу усі канали доступу до людини. Окрім того, обрядова дія, спрямована на скріплення офіційно визнаної спілки двох осіб, об’єднання молодих як донедавна представників різних родів у спільне вогнище, була формою набуття нових ланок споріднення, утвердження нових родинних зв’язків та взаємин.

У деяких обстежених селах (с. Завадівка Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Келеберда, Мельники, Таганча, Межиріч, Гамарня Канівського р-ну) обряд з’єднання свічок у своєму класичному вигляді (на порозі хати) сьогодні вже не фіксується (хоча, можливо, він повноцінно функціонував у минулому). Нині тут пригадують, що спільний “світільник” формувалася у

світлиці молодої після введення молодих на посад, коли й запалювали обидві свічки. По прибутті молодої, до “світільника” молодого, який тримала його світілька, світілька молодої долучала другу свічку, і тримаючи в руках, запалювала в момент появи молодої на посаді. У цей час свашки співали: “Приступи, свашечко, до мене / Єсть у тебе свічечка й у мене / Та стулимо свічечки до купи / Щоб не було дітям розлуки”. Світільник стояв поблизу молодих (або його тримала світілька) й горів протягом всього застілля. Світілька мала за обов’язок стерегти як горять свічки. Описана обрядова дія в окремих селах різнилася деталями. У с. Келеберда ставили по дві свічки від молодого та молодої. У с. Попівка, в букеті, що стояв на посаді, горіла одна спільна свічка, оскільки молода пара уже була повінчана. У сс. Гарбузин і Таганча стояли три свічки – (“троїца”) (в останньому селі – дві вінчальні та одна родильна), зв’язані до купи червоною стрічкою у весільному букеті. У с. Деренківець світільник формували одна рівна свічка з каблучкою, а друга загнута, у пучку квітів, перев’язані хусткою.

Не завжди молодята одружувались з любові, тому під час обряду посадин, дружки співали сумну весільну пісню для молодої, яку батьки примусили вийти заміж за нелюба: “Засвіти, мати, свічку / Чи ясно горить / Нехай же я подивлюся, чи пара мені / З ким любила, розлучилась / Горечко мені / Засвітила мати свічку / Неясно горить / З ким любила, розлучилась / Серденько болить” (с. Мельники Канівського р-ну); “Ой, поставила мати свічку / Вона все горить / З ким хотіла, з тим не сіла / Серденько болить” (с. Беркозівка Канівського р-ну)⁵; “Ой, засвіти, ньенько, свічку / Постав на столі / Нехай же я подивлюся / Чи пара мені / Засвітила ньенька свічку / Не ясно горить / З ким любила – розлучилась / Серденько болить / З ким не зналась – повінчалась / Треба в світі жити” (с. Сухини Корсунь-Шевченківського р-ну); “Ой, засвіти, мати, свічку / Постав на столі / Нехай же я подивлюся / Чи пара мені / Засвітила мати свічку / Не ясно горить / З ким хотіла, з тим не сіла / Серденько болить / З ким не зналась – повінчалась / Важко в світі жити” (с. Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну); “Ой, засвіти, мати, свічку / Та й постав на столі / Нехай же подивлюся / Чи пара мені

³ПМА-2009.– Арк. 29, 45, 70; Райкова О., Іваненко Л. Весілля Корсунщини // Корсунський часопис.– 2006.– Ч. 15.– С. 73.

⁴Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П.Чубинским.– СПб., 1874.– Т. 4.– С. 322, 596-597, 651; Кравченко В. Этнографические материалы, собранные в Вольинской и соседних с ней губерниях // Труды общества исследователей Вольни.– Житомир, 1911.– Т. 5.– С. 118; Весілля. У двох книгах.– К., 1970.– Кн. 1.– С. 70, 374; Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки у весільних обрядах // НТЕ.– 2004.– № 5.– С. 89-90 та багато ін.

⁵ПМА-2009.– Арк. 57, 87.

/ Засвітила мати свічку / Не ясно горить / З ким любила – розлучилась / У парі не жить / З ким не знала – повінчалась / Тре довіку жить” (с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну)⁶, “Та засвіти, мати, свічку / Постав на столі / Та ввійди, мати, подивися / Чи пара мені / Засвітила мати свічку / Не ясно горить / З ким гуляла, розлучилась / Серденько болить / З ким гуляла, розлучилась / Треба в світі жить” (с. Золотоношка Драбівського р-ну)⁷. Варіант весільної пісні з с. Сухини відомий і в інших місцевостях Середньої Наддніпряни (Полтавщина)⁸.

Весільні свічки, за народними віруваннями, відігравали доленосну роль, оскільки, спостерігаючи за їх горінням, прогнозували життєву перспективу молодят. Коли свічки гарно горять, молода пара буде щасливою у подальшому шлюбному співжитті, а якщо одна зі свічок згасне, хтось з молодих передчасно помре (с. Квітки). Чия свічка у світильнику, що стоїть на посаді, швидше погасне, той швидше помре (с. Горобіївка). Із молодих довше житиме той, чия свічка, запалена на час посадин, менше згорить, а чия більше, той відповідно житиме менше (с. Яблунів). В основі цієї мантики лежить архаїчне ототожнення душі і життя з вогнем, а свічка як його носій виступає аналогом, мірилом людського буття. Весільні свічки подружжя зазвичай зберігало в божнику під рушником як оберіг, запалюючи в домівці в час лиха.

За участю свічки відразу після розподілу короваю відбувалося дійство проводжання додому старшої дружки. У с. Стеблів бояри і дружки відпровадивши її, біля хати співали: “Вийди, дружина мати, з хати / Засвіти свічку ясную воскову / Привели тобі дружечку – твою дочечку молодую”. З хати виходила мати зі свічкою і запрошувала всіх на гостину⁹.

Свічка використовувалась й на етапі покривання молодої хусткою. Зокрема, у с. Моринці обряд “скривання” відбувався наступним чином: дві

свашки брали хустку, якою молода перев’язувала молодого при сватанні, тримали її разом зі свічками за два протилежні кінці, помахували нею і співали: “Ой приступи, свашечко до мене / Є свічечка в тебе, і в мене / Та зліпимо їх до купи / Щоб не було молодятм розлуки”¹⁰.

На противагу весільному, в українців Черкащини в історичній діяхронії спостерігалось широке символічне використання меду у похоронному обряді, яке збереглося донині. Один з його аспектів полягав у ритуальному “годуванні” душі медом – як напій для душі на вікно ставили горнятко медової води або окремо склянку води і склянку меду відразу після смерті людини (с. Сотники Корсунь Шевченківського р-ну, сс. Озерище, Келеберда, Горобіївка, Полствин Канівського р-ну). Мед у склянці мав стояти на підвіконні до 40 днів, протягом яких душа провідує свою земну домівку; це народне переконання знайшло відзеркалення у наступній аргументації: “Душа прийде, тому й не приймають”, “щоб покійний пив воду і мед”. В окремих випадках відразу після погребу рекомендувалося випити медову воду, що кілька днів стояла на вікні, всім учасникам похоронного походу, аби забезпечити собі міцне здоров’я в майбутньому: “Щоб замертвілася в тебе вся болізна, яка в тебе є” (с. Сотники). Традиція “частування” медом покійного корениться у далекому минулому, проте її пряму діяхронію вдалося простежити у слов’ян лише з XVI-XVII ст.¹¹.

Мед розглядався українцями як загальна жертва померлим, що підтверджує приготування спеціальної обрядової страви з медом – колива. На території Черкащини коливо побутовало у трьох іпостасях – у вигляді медової сити (сс. Хильки, Кірове Корсунь-Шевченківського р-ну, с. Келеберда Канівського р-ну); накришеного у медову воду пшеничного хліба (коржиків, бубликів, а сьогодні печива) (сс. Сахнівка, Стеблів, Бровари, Виграїв, Завадівка Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Озерище, Келеберда, Мельники, Полствин, Беркозівка, Ковалі, Михайлівка, Межиріч, Лука Канівського р-ну); вареної крупи (пшениці, ячменю чи рису), политої медовою ситою (с. Мошни Черкаського р-ну, с. Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Озерище, Лепля-

⁶Райкова О., Іваненко Л. Весілля Корсунщини // Корсунський часопис. – 2006. – Ч. 15. – С. 78.

⁷Лисенко І. Весілля у с. Золотоношка Драбівського р-ну на Черкащині // Українська родина. Родинний і громадський побут / упор. Л. Орел. – К., 2000. – С. 169.

⁸Щербань О. Весільний обряд у с. Великі Будища (Полтавщина, Україна) // Берегиня. – 2009. – № 2. – С. 21.

⁹Описание свадьбы и свадебных обрядов украинских малороссиян (в Богуславщине) (Сост. св. с. Стеблева С. Левицким, 1845) // НТЕ. – 1972. – № 2. – С. 96.

¹⁰Райкова О., Іваненко Л. Весілля Корсунщини // Корсунський часопис. – 2006. – Ч. 16. – С. 57.

¹¹Костомаров Н.И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII ст. – Москва, 1992. – С. 267.

ва, Келеберда, Попівка, Таганча, Яблунів, Михайлівка, Лука Канівського р-ну).

Поминальний “обід” українці досліджувальних теренів починали саме зі споживання колива, яке повсюдно куштували тричі, перед тим спільно прочитавши “Отче наш” та заупокійну молитву “Упокой, Господи, душу усопшого раба Твого”. Подекуди (с. Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Таганча, Михайлівка Канівського р-ну) перед споживанням колива найближча рідня померлого тричі просила Божого благословення для проведення “обіду”: “Господи, поблагослови на упокій душі (ім’я)” і спочатку сама брала по три ложки. Ці слова згодом повторювали всі присутні на поминальній трапезі, тричі куштуючи коливо. Призволяючись найдком, учасники поминального “обіду” висловлювали побажання “царства небесного” покійному, оскільки з’їдання колива, яке “гріхи зніме”, дорівнювало “з’їдданню” гріхів небіжчика, який очищався від них, і його душа, необтяжена гріхами, линула до небес. Споживали коливо за “душу померлого”, за “упокій душі”. Іноді поминальний “обід”, який відбувався в оселі пасічника, завершувався куштуванням меду (с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну). Ареал розповсюдження колива як основної ритуальної страви післяпохоронного “обіду” виходив далеко за межі досліджуваного регіону і охоплював значну частину українського етнографічного масиву – Карпати і Прикарпаття, Волинь, Полісся, Поділля, Холмщину і Підляшшя, Центральньо-Східний район¹².

Подекуди (с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Горобіївка, Мельники, Ковалі, Лука Канівського р-ну) коливо на післяпохоронному “обіді” не фігурувало взагалі, а з’являлося вже в циклі календарних поминань (на 9, 40 днів, півроку, рік), які відбувалися зранку, куди їх учасники приходили натще. Спорадично існувала практика відвідувати померлих на 3-й день після похорону, на “гробки” до яких несли і мед (с. Горобіївка).

Ритуальне “годування” душ померлих медом відбувалося й під час проведення індивідуальних поминальних обрядів. Поминання померлих родичів мешканцями Черкащини проводилися на 9, 40-й день, півроку та рік (часто 5 і 10 років); їх

невід’ємним елементом був поминальний “обід”, у ході якого відбувалося “годування” душі небіжчика, присутньої, за народними уявленнями, на ритуальному частуванні, коливом (с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Озериче, Леплява, Келеберда, Попівка, Горобіївка, Таганча, Яблунів, Полствин, Беркозівка, Михайлівка, Межиріч Канівського р-ну). “Обід” на поминальних річницях також починали з колива. Після “обіду” подекуди відносили на цвинтар коливо, яке залишали на могилах (с. Келеберда).

У похоронно-поминальній обрядовості мешканців Черкащини особливо вагома роль відведена воску – воскова свічка супроводжувала людину від моменту агонії аж до завершення поховальної церемонії та протягом виконання поминальних обрядів вдома, в церкві, на цвинтарі. За свідченням П.Чубинського, якщо людина помирала, то запалювали і давали їй в руки свічку¹³. Традиція давати до рук умираючому запалену свічку ґрунтувалася на народному переконанні, що її світло не дасть душі по виході з тіла заблукати у непроглядній темряві й вона швидко віднайде шлях до царства мертвих, де її вже очікують раніше померлі родичі та знайомі. У першій половині ХХ ст. тим, хто навік відходив у засвіти, продовжували давати до рук маленьку воскову свічку, але вже незапалену (сс. Леплява, Келеберда, Попівка, Горобіївка, Мельники, Таганча, Яблунів, Полствин, Беркозівка, Ковалі, Михайлівка Канівського р-ну), з якою їх ховали. Інколи разом зі свічкою давали у руки помираючому восковий хрестик (сс. Келеберда, Попівка, Горобіївка, Мельники, Полствин, Беркозівка, Ковалі, Михайлівка), а в с. Озериче замість свічки.

Свічку запалювали й відразу, як тільки-но людина померла (“щоб чорт не вкрав душу”), та згодом, після миття й опорядження тіла померлого. Поблизу (або в головах) небіжчика на столі ставили хлібину і товсту, завдовжки до 25 см запалену свічку (часто страсну), встромлену у миску з зерном (пшеницею чи житом), яка горіла впродовж двох-трьох днів, аж до моменту виносу тіла з хати. До речі, цю свічку старші люди вважали за обов’язок виготовити або придбати ще за життя і “тримали на смерть” (іл. 1, 2, 3). Свічку

¹²Мовна У. Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Львів, 2006. – С. 119-120.

¹³Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П.Чубинским. – СПб., 1874. – Т. 4. – С. 698.

гасили лише після закінчення похоронної відправи (сс. Сахнівка, Деренківець, Ситники, Стебнів, Хильки, Кірове, Набутів, Бровахи, Миколаївка, Сотники, Завадівка, Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Озерище, Леплява, Келеберда, Горобіївка, Мельники, Яблунів, Полствин, Беркозівка, Ковалі, Михайлівна, Лука Канівського р-ну, с. Мошни Черкаського р-ну). В с. Попівка в узголів'ї покійника ставили 3 свічки – дві по боках і одну над головою; вони світили до тих пір, поки його не провели з хати. Цю ж свічку (або нову, якщо попередня згоріла) світили також на післяпохоронному поминальному “обіді” (сс. Хильки, Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну сс. Попівка, Яблунів, Полствин, Ковалі, Лука Канівського р-ну). Подекуди (с. Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну, с. Межиріч Канівського р-ну) запалювали свічку, коли вночі після похорону “стерegli душу” померлого.

Пасічник Василь Романович Чупилка, 1939 р. н., із “смертельною” свічкою з бджолиного воску. Село Горобіївка Канівського р-ну Черкаської обл.. 2009 р. Фото автора. Публ. вперше.

Під час відправлення священиком похорону на Черкащині (а також за її межами¹⁴) існувала традиція роздавати присутнім, що стояли поблизу гробу й запалювати маленькі воскові свічки – “провіднички”, з якими померлого відправляли до місця вічного спочинку. Їх присутність у “тексті” традиційного похоронного обряду Се-

редньої Наддніпрянщини кінця XIX ст. вперше фіксується П.Чубинським¹⁵. Звичай обрядового використання свічок у незмінному вигляді лише почасти зберігся до середини XX ст., побутуючи, наприклад, у с. Хильки Корсунь-Шевченківського р-ну ще в довоєнний період, де упродовж відспівування померлого священиком діти тримали запалені свічки і з ними супроводжували його на цвинтар. У с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну в минулому свічки, що горіли на похороні, притуляли по усіх кутках хати й запалювали під час поминального “обіду”. Подекуди (сс. Кірове, Бровахи Корсунь-Шевченківського р-ну) останнє відспівування відбувалося в церкві, куди учасники похоронної процесії несли запалені “провіднички”; після прощальної церемонії їх опускали в труну або приліплювали до її боків. Згодом практика вживання “провідничок”, чинна і сьогодні, зазнала певних модифікацій; зазвичай шлях нинішніх провідних свічок після похоронної відправи у домівці померлого закінчується в його домовині (сс. Сахнівка, Стеблів, Виграїв, Сотники, Завадівка, Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Озерище, Келеберда, Попівка, Горобіївка, Мельники, Таганча, Яблунів, Полствин, Михайлівка, Лука Канівського р-ну).

Свічки, що слугували при похоронній відправі, відомі на території дослідження головним чином як “провіднички” (сс. Сахнівка, Деренківець, Ситники, Кірове Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Келеберда, Леплява, Горобіївка, Мельники, Яблунів, Лука Канівського р-ну), а також “проводнікі” (с. Кірове), “провідні свічки” (с. Попівка), “пропустнічки” (сс. Виграїв, Сотники), “отправні свічки” (с. Таганча), “свічки” (с. Сахнівка, сс. Озерище, Полствин, Ковалі, Михайлівка); “свічечки” (сс. Сахнівка, Стеблів, Набутів, с. Межиріч).

Слід звернути увагу і на їх кількісні параметри. П.Чубинський, описуючи ритуал похорону, кількість задіяних у ньому “провідничок” не зазначив. Сьогодні у ньому здебільшого не обумовлюється строго визначена чисельність свічок. У деяких селах обов'язковою є лише наявність парної їх кількості – 4 чи 6 (сс. Сахнівка, Ситники, Сотники, Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Келеберда, Мельники Канівського р-ну); 12

¹⁴Темченко А. Моделявальні властивості обряду в системі архаїчного світосприйняття // НТЕ.– 2004.– № 4.– С. 104.

¹⁵Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Метериалы и исследования, собранные П.Чубинским.– СПб., 1874.– Т. 4.– С. 707-708.

свічок за числом апостолів (вплив християнської традиції) з мотивацією “так заведено” (с. Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Михайлівка, Келеберда, Полствин, Таганча, Яблунів Канівського р-ну). Обов’язково непарне число (3, 7, 9, 11) фігурує у сс. Попівка, Озерище, Келеберда Канівського р-ну. У решті населених пунктів кількість свічок однозначно не визначено традицією (або її вже втрачено) – 1-2 (с. Хильки Корсунь-Шевченківського р-ну), 2-3, 5, 9 (с. Горобіївка Канівського р-ну), 3-4 (с. Набутів Корсунь-Шевченківського р-ну, с. Лука Канівського р-ну), 4-5 (сс. Хильки, Завадівка Корсунь-Шевченківського р-ну) 5-6 (с. Кірове Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Межиріч, Горобіївка Канівського р-ну), 7-8, 9-10 (сс. Лука, Полствин, Михайлівка Канівського р-ну).

Варіюється у сучасному похоронному обряді і віковий склад людей-носіїв “провідничок” та ступінь їх спорідненості з небіжчиком:

а) діти-родичі, а при їх відсутності діти, не пов’язані з померлим родинними узами (сс. Сахнівка, Хильки, Кірове Корсунь-Шевченківського р-ну, с. Келеберда Канівського р-ну);

б) родичі (діти і дорослі) (с. Завадівка Корсунь-Шевченківського р-ну, с. Таганча Канівського р-ну);

в) дорослі родичі (с. Горобіївка Канівського р-ну);

г) діти і дорослі-односельці (с. Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Келеберда, Яблунів, Ковалі, Межиріч Канівського р-ну);

д) родичі і односельці (сс. Горобіївка, Полствин, Михайлівка, Лука Канівського р-ну);

е) жінки – не родички, переважно старшого віку (сс. Ситники, Набутів, Сотники Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Попівка, Мельники Канівського р-ну);

є) присутні на похороні дорослі односельці будь-якої статі (сс. Кірове, Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, сс. Озерище, Лука Канівського р-ну).

Відкритим залишається питання щодо встановлення хронологічних меж формування традиції замотувати провідні свічки у носові хусточки, що після похорону залишаються у тих, хто їх тримав, усталеної нині у більшості з обстежених сіл. Так, Ніла Кулик із с. Таганча Канівського р-ну на запитання про час її появи, відповіла, що у них така практика була традиційною: “Їх тримають з платочками, то давній звичай, то було даже одрі-

Антоніна Яківна Слюсар, 1912 р. н., із приготовленою “на смерть” восковою свічкою. Село Яблунів Канівського р-ну Черкаської обл.. 2009 р. Фото автора. Пул. вперше.

Дружина пасічника Явдоха Іванівна Пилипенко, 1933 р. н., із власноруч виготовленою “смертельною” свічкою. Село Беркозівка Канівського р-ну Черкаської обл.. 2009 р. Фото автора. Пул. вперше.

зали кусок полотна, ще як ткали, то із кусочком полотна давали кожному”¹⁶. Їй суперечить Марія Гурець з с. Хильки Корсунь-Шевченківського р-ну: “Я знаю, що це зараз стали замотувати в платочки, хустки, а тоді ніхто нічого не мотав, так прямо свічки держали та й усе”¹⁷. До речі, в матеріалах П.Чубинського про це немає жодної згадки.

Свічки використовували й під час проведення поминальних обрядів. Велику свічку, що світилася на столі біля покійника, залишали на попередньому місці до 40-го дня, запалюючи у поминальні дні (9, 40 днів) на “обіді”, куди сходилася уся рідня (сс. Озеріще, Келеберда, Горобіївка, Мельники, Яблунів, Полствин, Ковалі, Лука Канівського р-ну), На річний обід здебільшого запалювали іншу свічку, оскільки попередня на той час вже згоріла.

У с. Яблунів Канівського р-ну свічки разом з панахидою відносили у церкву в поминальні суботи. У поминальні дні народного календаря, відомі в народі як “Проводи”, що в сс. Лука, Межиріч, Михайлівка Канівського р-ну припадали на суботу-неділю та понеділок після Паски, а також на Зелені святки, родичі померлих запалювали на цвинтарі тоненькі свічки, які горіли всю церковну відправу. Свічки встановлювали на спільному столі. Кожен брав кількість свічок відповідну до кількості могил його родичів на цвинтарі. Свічки запалювали спочатку на столі, а потім відносили на могили.

Вкорінена у далекому минулому, традиція обрядового вживання основних продуктів бджільництва у родинних обрядах (передусім весільних і похоронно-поминальних) продовжувала підтримуватись українцями Черкащини у ХІХ – серед. ХХ ст., а в редукованому й частково модифікованому вигляді дійшла до сьогодення. Протягом тривалого історичного періоду головний продукт життєдіяльності бджіл – мед, як ритуальний символ, інтегрувався у живу тканину родинних звичаїв. У контексті весільної обрядовості отримала вияв його магічно-фертильна й примножувальна семантика як універсального знаку солодкості. Куштування меду, фігуруючи під час зустрічі батьками повинчаної пари, на весільній гостині та упродовж “циганщини”, на структурному рівні символізувало солодкість й щастя подружньо-

го життя, а на смисловому, парадигматичному – наділення молодят долею, а також закріплювало набуття ними нових соціальних ролей та ступенів родинної спорідненості. Водночас, мед як загальна жертва померлим виконував важливу знакову функцію у похоронному ритуалі (практика “годування” душі медом та коливом за посередництвом яких, вона очищалася і звільнялася від вчинених протягом земного буття гріхів; мед – медіатор між світом живих та предків, оскільки спожите живими “за поминання душі” поверталось померлому на “тому світі”; “годування” медом душ мерців на післяпохоронному “обіді” здійснювалось і задля забезпечення здоров’я та благополуччя живих й нейтралізації можливих проявів недоброзичливості з боку мертвих).

В обрядових практиках родинного характеру знайшли свій вияв знакові функції воску як магічного оберегу (захист молодих від зловорожих дій з метою зруйнувати їх подружжя, спровокувавши зраду чи розлуку), носія катартичної сили вогню, символу світла, світлоносного начала (захист мертвих від підступів нечистої сили у практиці “стерегти” душу із світлом запалених свічок), воскові свічки як аналога, еквівалентна людського життя, що базувалося на ототожненні душі і життя з вогнем (особливо у лімінальних станах, як-от набутті подружнього статусу, коли тривалість горіння свічки прирівнювалась до тривалості земного існування), як світоча й провідника душ померлих до місць їх вічного спочинку (світло “провідничок” у чині похорону). Злучування свічок як смислового домінанта весілля на глибинно-міфемному рівні символізувало злуку двох життів воедино; у весільному церемоніалі воно служило обрядовим підґрунтям для створення подружньої спілки, об’єднувало молодих у спільне родинне вогнище, було формою набуття ними нових ланок родинних зв’язків.

Розгляд символічної функціональності меду та воску у традиційних весільних і похоронно-поминальних ритуалах “переходу” встановив високий ступінь їх обрядової “включеності”, виявивши міфо-ритуальні аспекти застосування основних продуктів бджільництва в родинно-обрядовій сфері життя мешканців досліджуваного регіону.

¹⁶ПМА-2009.– Арк. 63.

¹⁷ПМА-2008.– Арк. 27.